

Az északkeleti magyar nyelvjárástípus elemei kárpátaljai ruszin szótárakban

A magyar tudományos közvélemény viszonylag keveset tud a kárpátaljai ruszinokról, irodalmi nyelvi törekvéseikről, az utóbbi években napvilágot látott ruszin nyelvű művekről, szótárakról, nyelvtanokról (vö. Kericsa 2004, Magocsi 2004). Még nyelvészek körében is találkozunk olyan, tájékoztatlanságból eredő véleménnyel, hogy ruszinok nincsenek, s nincs ruszin irodalmi nyelv sem. Igaz, a ma Ukrajnához tartozó Kárpátalján az ukrán a hivatalos nyelv; a függetlenségét a Szovjetunió felbomlása után elnyert Ukrajnában, a demokratikus államoktól eltérően, a ruszint nem ismerik el önálló nemzetiségnek, egyesek az ukrán szubethnoszának csupán. A ruszin nyelvvel, kultúrával foglalkozókkal szemben a hivatalos művelődéspolitika szelíd pressziót gyakorol. Ez is egyik oka, hogy a kárpátaljai ruszin kultúrát művelők körében feltűnően nagy a nyugdíjasok aránya. (E sorok írója is hallott olyan véleményt felsőoktatásban dolgozó szakembertől, hogy „majd hamarosan nyugdíjas leszek, s akkor foglalkozhatok a ruszinnal”.)

Tény, hogy Kárpátalján egy maroknyi értelmiségi megfeszített erővel küzd a ruszin népnyelv irodalmi szintre emeléséért, a ruszin nép és nyelv hivatalos elismertetéséért. Az állami támogatás teljes hiánya ellenére Kárpátalján mintegy húsz ruszin vasárnapi iskola működik, s az utóbbi évtizedben nagyszámú ruszin nyelvű könyv jelent meg. A kárpátaljai ruszin népnyelven alapuló ruszin kiadványokban jól vizsgálhatók a magyar–ruszin nyelvi érintkezés kérdései. Az általam eddig megismert kárpátaljai ruszin kiadványok – szótárak, tudományos, szépirodalmi és publicisztikai művek, stb. – alapján az is megállapítható, hogy a ruszin nyelvtervezők – írók, költők, grammatikusok, lexikográfusok – közös Kárpát-mendencei történelmünk nyelvi nyomait nem tagadják meg. A nyelvjárási gyűjtésekből megismert hungarizmusok (Balogh 1978) megtalálhatók az irodalmi nyelvi igénnyel megjelentetett ruszin művekben. (Ezek jegyzékét lásd Hollós 2004: 85–8). Magyar nyelvészeti tekintetben rendkívül izgalmas annak figyelemmel kísérése, hogy napjainkban több száz magyar eredetű ruszin tájszó irodalmi nyelvi szintre emelkedik (vö. Udvari 1997).

A lexikai hungarizmusainak többsége az északkeleti magyar nyelvjárásokból került a ruszin nyelvjárásokba, onnan pedig ruszin szépirodalmi művekbe, szótárakba stb. A jelen keretek között a harmadik évezredben megjelent ruszin szótárakból szemléltetem a fentebb elmondottakat (vö. Чопи 2000–2005 = Rj; Алмашій–Поп 2001 = RUR; Поп 2001 = RSz).

Zártság – nyíltság tükröződése: *баршун* <mN. *barsun* 'bársony' RUR 11, Rj I. 18; *боканча* <mN. *bokkancs* 'bakkancs', RUR 13, Rj I. 42; *катуна* <mN. *katuna* 'katona' RUR 48; Rj III. 17; *кирийтиш* <mN. *keréities* 'temető' RUR 49; *кирийтув* <mN. *keréjtöü* 'mezőőr' RUR 49, Rj III. 21; *луґер* <mN. *lúhere* 'lóhere' RUR 60, RSz 22, Rj III. 96; *луфыс* <mN. *lúfasz* 'uaz, füge (neked)' Rj

III. 98; *рокаш* <mN. *rokás* 'rakás, csomó' RUR 100; *фуйтовати* <mN. *fujt* 'fojt' RUR 127; stb.

Palatális-veláris megfelelések: *шінка* <mN. *sipka* 'sapka' RUR 136, RSz 46;

Magánhangzó-fejlődés: *вошкола* <mN. *oskola* 'iskola' RUR 20;

Diftongizálódás: *é* > *éi*: *бокрийда* <mN. *bokréita* RUR 13; *вий?* <mN. *(cigaretta)véig* 'csikk' RUR 13; *вітуйз* <mN. *vitéiz* Rj 81; *фийдер* <mN. *féider* RUR 126; *фийк* <mN. *féik* RUR 126; *кутифийк* <mN. *kötőüféik* RUR 49; Rj III. 23; stb.

Diftongizálódás: *é* > *ie*: *зовгирь* <mN. *hóuhier* RUR 24, Rj I. 230; *галлір* <mN. *gallier* RUR 26, Rj II. 254; *иппен* <mN. *ieppen* RUR 46, Rj 277; *ипный* <mN. *iep* 'ép', szép, vonzó RUR 46, RSz 17, Rj II. 277; *кевільный* <mN. *keviely* RUR 48, RSz 18; *кинешный* <mN. *kienyés* Rj III. 22; *легін* <mN. *legieny* RUR 58, Rj III. 81; *мурет* ~ *мірет* <mN. *miereg* RUR 63, Rj III. 129; stb.

Diftongizálódás: *ó* > *óu*: *бловдер* <mN. *blóuder* 'tűzhely sütője' RUR 13, Rj I. 38; *бовт* <mN. *bóut* RUR 13, Rj I. 39; *богови* <mN. *bohóuc* RUR 13; *йовсар* <mN. *jóuszág* RUR 47, Rj II. 293; *коврош* <mN. *kóurus* RUR 51, Rj III. 33; *мовкушка* <mN. *móukuska* RUR 64, Rj III. 135; *новтарош* <mN. *nóutárius* RUR 73, Rj III. 279; stb.

Diftongizálódás: *ő* > *őü*: *ливч* <mN. *lőücs* RUR 58, Rj III. 85; *тивширь* <mN. *tőücsier* 'tölcsér' RUR 114, RSz 38; *чивдарь* <mN. *csőüdor* RUR 133; stb.

Diftongizálódás kieső l előtt: *ковдош* <mN. *kóudus* RUR 51, Rj III. 33.

A fentiekben hangtani jelenségekkel igyekeztem szemléltetni északkeleti magyar nyelvjárási jelenségek tükröződését ruszin szótárakban. Ezekben azonban sok olyan szó is adatolható, amelyek az északkeleti magyar nyelvjárások tulajdonképpeni tájszavaira vezethetők vissza. Például *кендерица* <mN. *tengeri* 'kukorica'; *тенгерка* <mN. *tengeri barack* 'apró szemű kajsz'; *гидош* <mN. *hidas* 'komp'; *шовдарь* <mN. *sóudar* 'sóban áztatott disznócomb'; *жебаловка* <mN. *zsebbevalóu* 'zsebkendő'; stb.

Speciális vizsgálatot igényel a tükörszavak, tükörkifejezések vizsgálata is, hiszen a ruszin ember, amint az Csori szótárából (Rj) kiderül *szekérúton jár; a kényes dolgokkal úgy bánik, mint a hímestojással; bánatában meghal kedvese után; gyermekeit kitaníttatja; a pálinkát főzi; a lekvárt főzi; a káposztát tapossa; a tengerit töri; a krumplit szedi; dézsájának fület csinál; a vályogot veti; a kenyeret szakajtóban keleszti; bolondgombát nem eszik; szereti a fekete epret; (villany)körtevel világít; s nem szalad olyan szekér után, amelyik nem akarja felvenni* stb.

Látjuk, a hazai nyelvészet számára figyelemre méltó az a tény, hogy a magyarokkal hosszú évszázadok óta intenzív gazdasági, művelődési, nyelvi kapcsolatokban lévő kárpátaljai ruszinok népnyelve napjainkban irodalmivá vált, több tízezer lapon olyan nyelvi anyagot tálalva a kutatók elé, amelyen a nyelvi interferencia gyönyörűen tanulmányozható. Lexikai tekintetben izgalmas a ruszin szókészlet német elemeinek vizsgálata. Megfigyeléseim szerint a német elemek túlnyomó többségét szintén az északkeleti magyar nyelvjárások közvetítették a ruszinok felé. A hungarizmusokhoz hasonlóan e téma is monografikus feldolgozást igényel. (vö. Abonyi 2003, Udvari 2005/b. Bács-szerémi ruszin vonatkozásban pedig e kérdésekről I. MNy 78: 93–96; MNy 84: 227–32; Ethnographia 1997: 343–57).

Meggyőződésem, hogy LŐRINCZE LAJOS tanár úr, mint a *Magyar Nyelvjárás Bibliográfia* (1951) egyik szerkesztője is érdeklődéssel lapozgatná a fentebb idézett kárpátaljai ruszin szótárakat, s csodálkozna rá a magyar nyelvjárásokból ismert hangtani, alaktani, jelentéstani jelenségekre. Bizonyára konstatálná, hogy a népnyelven alapuló ruszin szótárak a szakember segítségére lehetnek a magyar családnevek etimologizálásában. Biztos vagyok abban is, hogy az égből megértéssel és szimpátiával kíséri nyomon a kárpátaljai ruszinok nyelvi, művelődési törekvéseit.

SZAKIRODALOM

- Abonyi Andrea 2003. Лексические германизмы в карпаторусинском литературном языке. На основе произведений И. Петровция и И. Керчи. *Studia Russica* 20: 17–23.
- Алмашій, Михайло–Поп, Дмитрій 2001. О. Дмитрій (Сидор) *Русинсько-українсько-руський словарь*. Ужгород. rövidítése: RUR.
- Balogh Lajos 1978. P. M. Lizanec három könyve a magyar–ukrán nyelvi kapcsolatokról. *MNy*. 74: 244–8.
- Чорі, Юрій 2000–2005. *Словарь русинського языка*. Том I. А–Д, 2001–2002; Том II. Е – Ї, 2003–2004; Том III. К–Н, 2004–2005. Ужгород. rövidítése: Rj.
- Hollós Attila 2004. Csorey László élete és művei. // Жизнь и труды Ласло Чопея. *Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae* 5. Nyíregyháza.
- Керча, Ігорь. Пудкарпатська Русь. Літературний язык. In: Magocsi 2004. 115–47; 319–31.
- Magocsi R. Paul 2004. *Русинський язык*. Uniwersytet Opolski, Opole.
- Поп, Дмитрій–Поп Дмитро 2001. *Русинський синонімічний словарь из українськыма відповідниками*. Ужгород. rövidítése: RSz.
- Udvari István 1997. Egy ruszin verseskötet magyar lexikai elemei. In: Mihalovics Árpád–Máté Éva (szerk.): *Könyv Dezső Lászlónak*. Bessenyei György Kiadó, Nyíregyháza, 255–67.
- Udvari István 2005. A kárpátaljai ruszin irodalmi nyelv hungarizmusai kérdéséhez. In: *Könyv Pusztai Ferenc tiszteletére*. ELTE, Budapest. (sajtó alatt).
- Udvari István 2005/a. *Magyar-ukrán szótár*. A-Ly. Nyíregyháza.
- Udvari István 2005/b. К исследованию словника русинского литературного языка XVIII века. Опись имущества Петра Балутянского. In: *Studia Slavica Hungarica*. 50. 143–56.

Udvari István